

Az áldozat és a büntetés

Sinkó Ervin

A kérdés ősrégi és legidőszerűbben mai.

Káin és Ábel személyében és egymáshoz való viszonyában ezzel a kérdéssel foglalkozik a maga módján már a biblia is.

Ábel az áldozat, Káin a gyilkos.

A gyilkos realista. Abból a feltevésből indul ki, hogy a halott halott. Ha sikerült valakit az élők sorából külső beavatkozással a halottak közé áthelyezni, akkor azt a lehető leggyökeresebben ártalmatlanná tették. S munka, különösen az ilyen alaposan végzett munka után, a gyilkosnak édes a nyugalom. A halott halott. A gyilkos biztosította magának a maximális és kellemes fölényt: mindazokat a hasonlíthatatlanul élvezetes lehetőségeket és kiváltságokat, amik csak az élőké. A halottal szemben a gyilkos a győztes. A halottnak pedig: kuss! Illedelmesen és apelláta nélkül egyszer s mindenkorra, ma és mindörökké. És pont.

A gyilkosnak ez a realizmusa — legalábbis a bibliai verzió szerint — parlagi, nem fogja át a teljes valóságot. Káin és Ábel esetében is egy, „az Úr” néven fellépő persona dramatis avatkozik bele a két testvér között egyoldalúan elintézett vitába.

„Hol van Ábel, a te atyád fia?”

A kérdésre, mely valami jól és végleg megoldott problémát, egy úgyszólván már nem létező ügyet akar megbolygatni, Káin csak vállát vonja, és az alkalmatlankodót az elhárító viszontkérdéssel torkolja le:

„Avagy őrzője vagyok-e én az én atyámfiának?”

S akkor — természetesen a bibliai verzió szerint — Káin értesül arról, hogy nem olyan egyszerű realistának lenni, mint gondolta. Megcsalta a látszat. Akit láb alól eltennie inkább technikai feladatnak látszott, s aminek a sikeres elvégzése oly megnyugtató volt, a meggyilkolt a gyilkos nyu-

galmát és a gyilkossággal helyreállított lelki egyensúlyát még mindig fenyegetni tudja. A vérnek ugyanis, melyet a föld lomhán, látszólag éppúgy ivott föl, mint az esőt, a kiontott vérnek — a biblia állítása szerint — hangja támad, különleges, de annál erősebb: „A földről az égre kiált.” Szó szerint így.

Tehát nem sikoly, mely lehet velőtrázó, de aztán elnémul. Nem a békés földről riasztóan felcsapó láng, mely azon percben már el is hamvad. „A földről az égre kiált.” Nem kiáltott, hanem jelen időben, tartósan, mintegy megállítva vagy áthidalva az idő múlását, „kiált”.

Az élő embert lehet erőszakosan végleg elnémítani, kiontott vére — a biblia szerint — a maga különleges útján azonban tud kiáltani, égre kiált, felzavarja és zavarja a föld és az ég megállapodott rendjét és csendjét.

Ilyképp a kiontott vér nem józan. Nem hajlandó, vagy nem képes belátni, hogy ami megtörtént, az megtörtént, és úgyse lehet meg nem történté tenni. A kiontott vér kiált, neki megvan a maga külön abszurd logikája, mintha épp az háborítaná fel, hogy ami megtörtént, az megtörtént. Mintha épp az háborítaná fel, hogy ezen a címen — ami megtörtént, az megtörtént címen — égen és földön bárki is napirendre akarjon térni afőlött, hogy őt, a vért, erőszakosan kiontották.

Kiált. A legérdekesebb az, hogy a bibliai történetben milyen paradox módon kísérli meg az Úr, hogy a csendzavarót mégis elhallgattassa. Az Úr Ábel kiontott vérért Káin büntetésével akarja elhallgattatni. Elűzi hazájából, bujdosóvá teszi a vérontó Káint. Az a saját védőügyvédjeként nem tagadja ugyan az elkövetett bűncselekményt, de úgy találja, hogy túlságosan kegyetlen, embertelen az ítélet.

„Nagyobb az én büntetésem, hogynem mint azt elhordozhatnám” — mondja, és a bibliai jegyzőkönyv szerint kifejti, hogy őt, immár hazátlan-ságra ítélt bujdosót, nem védi már majd se isteni, se emberi törvény. Szó szerint így hangzik a kifogása: „Valaki én reám találkozik, megöl engemet.”

Ami a saját személye életbiztonságát illeti, Káin ilyképp elvi ellensége a törvényt nem tisztelő önkénynek és erőszaknak. Ez magában nem eredeti s nem is meglepő jellemvonás. Annál inkább azonban váratlan, szinte hihetetlen volna, ha nem állna írva, hogy erre a plaidoyer-ra miként reagál az Úr.

Megbélyegzi Káint, éspedig kifejezetten avval a céllal, hogy „senki, valaki találná őtet, meg ne ölné”.

Ez a bíró. élet és halál fellebbezhetetlen ura, az Úr nyilván együgyűen abban a hiszemben döntött így, hogy élni, és sokáig, könyörtelenül sokáig, egészen a majd egyszer sokára bekövetkező természetes halálig élni nagyobb büntetés, mintha úgy rendelkezne, hogy a gyilkosnak áldozata sorsában kelljen osztoznia. Az Úrnak nyilván bizonyos patetikus elképzelései voltak, s ezért próbálta ezzel a különös büntetéssel elcsitítani Ábel égre kiáltó kiontott vérért.

A biblia, melynek egyébként nincs érzéke a humor és az irónia iránt, ez esetben mégis följegyzi ironikus tárgyilagossággal, hogy az égi bölcsesség ezzel a büntetési módszerrel alaposan blamáta magát. Idővel ugyanis nem a kiontott vér, hanem a gyilkos volt az, aki — amennyiben egyáltalán szűksége volt rá — megvigasztalódott.

„Kimenvén Káin az Úrnak orczája elől, lakozék Nódnak tartományában...” — és ott annak rendje és módja szerint megnősült, családot alapított, amiben az égre kiáltó kiontott vér őt a földön nem zavarta.

„Es esméré Káin az ő feleségét, ki fogada méhében és szülé Hánokhot és építe várost és nevezé azt az ő fiának nevéről Hánokhnak.

És lett Hánokhnak fija Irád. És Irád nemzé Mekhujaelt; Mekhujael pedig nemzé Methusaelt és Methusael nemzé Lamekhet. Lamekh pedig vett magának két feleséget...”

S a többi, s a többi. Vagyis Káin atya, nagyatyja, nemzedékek őse lett, és így rajta, a városalapító patriarchán, ha valaha is fájt neki, behegedt a halálos seb, amit távoli ifjúságában — felebarátján ejtett.

A földre kiontott vér csak kiáltson a messi égre, ha nincs jobb dolga. A földön azonban a meggyilkolt és a gyilkos, az áldozat és a büntetés viszonyának kérdését Káin egyoldalúan ugyan, de a maga számára s a maga módján megoldotta. Az elkövetett gyilkossággal sikerült megfosztania áldozatát mindazoktól az előnyöktől, kiváltságoktól és lehetőségektől, amik kizárólag az élő emberéi. Káint tehát mégse csalta meg a látszat. A halott az halott. S élni és felejtetni — az egy. S a gyilkosok az ország, a hatalom és a dicsőség — az élet dicsősége. S tőle távol áll minden kicsinyesség. A ressentiment csak a gyöngék, a pórujlártak napjaiba csepegtet mérget.

Idillikus, gyönyörű kép: Élete alkonyán, Káin, a szelíd aggastyán. Tekintete szeretetteljesen pihen meg körülötte nyüzsgő családi körén. Valaki a legifjabbak közül valami okból a hebehurgya, illetlen ifjúság tapintatlanságával fennszóval ejti ki Ábel nevét. Az ismerős név hallatára a galambósz hallgatag családfő, aki épp a lemenő nap sugarait élvezzi, el se komorul. Ajka körül mintha a bölcsek megbékült mosolya játszadozna. Az élő a győztes, és csak a győztes lehet nagyielkü. Emlékszik, de nem haraggal. Ő már réges-rég még csak nem is haragszik rá. Ami őt illeti, ő megbocsátott.

A gyilkos a z u t á n , azután hogy keze alatt már elvérzett az áldozat, nem rossz ember. Post festum, ő a megértés, a kölcsönös türelem és a jószívűség meggyőződéses híve. Bizalma a jövőben, amely elévültté teszi majd azt, ami egykor ma és jelen volt.

Az áldozat, a kiontott vér számára azonban épp az a ma sose lesz tegnap. Az áldozat, a kiontott vér nem ismeri az elévülés jogi fogalmát. Az ő utolsó pillanatát nem követi újabb. Ő az égre kiált az idők végéig.

Igazában természetesen az ember, az élő az, aki lázad a csend ellen, mely betemeti az áldozatot, és az élő az, aki lázad a hűtlenség legkegyetlenebb és legrenyhébb módja és formája, a felejtés ellen. Ez különbözteti meg a többi élő, a nem-gyilkosokat a gyilkosoktól. Az áldozat maga rettenetesen csendes. Ez a csendesség az elviselhetetlen. Ez az, amit a gyilkos nem hall, de amit mi, a többi élők, mint a fokozhatatlan iszonyban megdermedt hangot, minden más kiáltásnál élesebbnek hallunk. A felelőség ez a tudat, hogy erre a rettenetes csendre, az áldozatára felelnünk kell. Nekünk, akik élünk. Mi vagyunk azok, akiknek úgy rémlik, hogy árulást követünk el, ha nem halljuk és ha meg nem hallanánk az áldozat iszonyban megdermedt hangját.

Árulást? Mivel, kivel szemben? Az áldozattal szemben, aki megszűnt élni? Eláruhathat az ember valamit, ami már nincs? Árulást követhet el azzal szemben, aki már nincs, annyira nincs, mintha nem is lett volna soha?

Épp ez az. Ez az, amivel nem lehet egyetérteni, amibe bele kell, de nem lehet beleegyezni. Abba, hogy az áldozat áldozat, isten nyugosztalja, az élet dolga pedig a folytatódás, a folytonosság, mintha semmi se történt volna.

De az ember tudja, hogy igenis történt valami, és tudja, hogy mi történt. És az ember hiába van tisztában azzal, hogy visszaszerzhetetlen az, akit elvesztett, és hogy az életből, amelyet egyszer kioltottak, egyetlen szikrácska se támasztható fel — hiába, hogy tisztában van ezzel.

Logikus megismerés, hogy az áldozaton már úgyse segíthet semmi és senki. Az ember belátja, hogy a meggyilkoltnak semmi se kellhet, hiszen már nincs, és hogy gyilkos erőszaknak áldozatául esni azok közül a befejezett tények közül való, amin többé, ha megtörtént, változtatni nem lehet. A megismerés, hogy változtatni nem lehet, nem változtat azonban az ősi szükségleten, melyet akár primitív korok mágikus szemlélete maradványának, akár a holtaktól való félelemnek, akár a bosszúállás szükségletének nevezünk, végső fokon mégse egyéb, mint az esztelen és lehetetlen, de emberi és elementáris vágy és igény és követelés, hogy a gyilkos erőszak áldozata ne maradjon tehetetlen, hogy ne maradjon csak áldozat, s hogy módot kell találni a jóvátehetetlen jóvátételre.

Ez az értelem minden kategóriáján kívül eső boldogtalan vágy — megengesztelni a megengesztelhetlent, azt, aki már nincs, a gyilkos erőszak áldozatát — ez a boldogtalanságra ítélt szükséglet teszi, hogy az ember azal áltatja magát, hogy kell lennie egy, az áldozat szempontjából hathatós igazságtevésnek. Ellentétben a Káin esetében oly kontárnak bizonyult közvetlen isteni beavatkozással, megjelenik a hathatós igazságszolgáltatás követelményeinek és parancsainak ismert ősi megfogalmazása:

„Szemet szemért, fogat fogért, kezét kézéért, lábat lábért, étegetést étegetésért, sebet sebért, kéket a kékért... Hogyha pedig halál következik, annak életéért fizesse a gyilkos a maga életét.”

Értékért pontosan az ellenértéket. A közösség az áldozattal azonosítja magát, és gondoskodik arról, hogy az áldozat számlája ne maradjon kiegyenlítetlen.

Szembetűnő a következetesség, mellyel ez az igazságtevés ragaszkodik ahhoz, hogy a büntetés arányban legyen az áldozaton esett sérelem nagyságával. Több ez, mint valami kezdetleges szimmetriaérzék. Mintha valami naiv humanizmus is már szóhoz jutna: akinek kiütötték a szemét, annak joga van a merénylő szemére, de arra már nem, hogy a kezétől is megfossza. A törvény mindig igyekszik akkurátus lenni.

Vajon a természeti jelenségeket, az emberi sorsot, a születést, az életet és halált mágikus szellemben értelmező primitív ember csakugyan hitt ebben az ő büntetési rendszerében, hitte-e oly értelemben hathatósnak, hogy a szemet szemért, fogat fogért, kezét kézéért — és életet életért igazságának következetes keresztülvitele valóban kárpótolja, kárpótolni tudja az áldozatot az elszenvedett sérelemért? Mikor ennek a primitív embernek a törvénye elrendelte, ahogy a bibliában írva áll:

„Ha valamely ökör megöklelندی a férfit vagy az asszonyt, úgy hogy meghaljon, azt az ökröt kövekkel verjék agyon...”

ez a primitív ember, aki a felelősségrevonást így groteszk módon, de végső következetességgel még az ökörré is kiterjesztette, vajon csakugyan hitte-e, hogy büntetéssel ki lehet egyenlíteni az áldozat „számláját”?

E kor embereinek is mindennapi tapasztalatból tudniuk kellett, hogy ha a bűnös kezét bármily könyörtelen buzgósággal vágták is le, attól az áldozat csonka karján nem hajtott ki az elveszett helyett új kéz. S bármily mágikus hittel tölték is ki a bűnös két szemét, a bűnösét, aki felebarátját megfosztotta szeme világától, ők is tudták, hogy attól egyetlen esetben se, egy áldozat se lett sötétebe merült vakból ujjongó látóvá.

A bosszú törvénye? De a megtorlás, a bosszú, a bosszúállás szükséglete és követelése se egyéb, mint tagadás, szenvedélyes és kétségbeesett tagadása annak, hogy az áldozattal szemben az élőknek nincs kötelezettsége, hogy az utolsó szó a gyilkosé.

Az emberre hárul az emberfeletti, a feladat, hogy emberi rendet teremtsen a rendről nem tudó világban. Az élet és a halál, az áldozat és a gyilkos viszonyában. Racionális, gyakorlati okokból is. De semmivel se kevésbé, elsődlegesen és változatlanul azért is, mert ez a rend, az, hogy valamiféle rend legyen élők és élők, tehát élők és halottak, áldozatok és gyilkosok viszonyában is, olyan követelés, mely elválaszthatatlan az embert az emberhez és emberi közösségekhez kapcsoló benső kötelek értékétől és érvényességétől. S az ember abban az erőfeszítésében, hogy megvalósítson egy emberi rendet, hogy hinni tudjon ennek az erőfeszítésének a lehetséges sikerében, poéta lesz: költ magának totemeket, istent, alvilágot, mennyet, poklot — és törvényeket, melyek „helyreállítják” a rendet anyyira, hogy jóváteszik, jóvá kell tenniük a jóvátehetetlent is.

A gyilkos, akinek személyével és ügyével kapcsolatosak ezek az ér. képzettársításaim, az elmúlt esztendőben egy jeruzsálemi bírósági tárgyalóteremben, külön az ő számára készült golyóálló üvegkalitkában, fülhallgatóval a fején, papírral, jegyzetekkel maga előtt és ceruzával kezében, különlegesen aktuálissá tett nemcsak bizonyos gyógyíthatatlan sebeket és emlékeket, hanem problémákat is.

A bélyeg, amely Káin homlokára sütve összetéveszthetetlenül jelzi a gyilkost, megint egyszer romantikus elképzelésnek bizonyult. A valóságban ez a gyilkos is, akár maga a legendás Káin, csak időlegesen, csak alkalomadtán volt gyilkos. *Post festum*, civilben ő is élvezte a békét, és boldogan élt szelíd örömei és gyengéd szívre valló gondok közt szerettei, neje és gyermekei körében.

A végtelen dialógusban, amely a bíróság előtt folyt, egy dologról, épp arról nem volt szó, ami a gyilkost legtöbbet foglalkoztatta: a bánkódás afőlt, hogy őt cserbenhagyta a szerencséje. Ha volt valami, amit nem tudott megbocsátani magának, akkor az, hogy ebben ő a hibás, ő, a hiszékenységgel. Enélkül mégse lett volna lehetőség, hogy a nemfelejtés fanatikussai, rossz emberek behálózák és orvul rátámadva kiragadják visszavonultságából, és őt, a magával tehetetlent, zsákmányként repülőgépen szállítsák tengeren túlra, és adják ott azoknak a hatalmába, akik, kegyetlenül, feladatuknak tekintik, hogy számon kérjék épp azt a múltat, mely fölött ő, a gyilkos, már napirendre tért. S mikor ő a lehető legjobb úton volt, hogy szépen és csak a jelenben élve, maga is csak egy legyen a többi sok jó szerény ember között, saját elővigyázatlansága, melyet utóbb százszor is minden részletében át- és átgondolt, mindent tönkretett és martaléklal dobta ide azoknak, akik egy másik, még régebbi múltat nem hagynak elmúlni, azt a múltat teszik jelenné, és az áldozatokat, akiknek annak idején története-sen ő volt a hőhéra.

Nyolc-tízezer oldalra rúg a bírósági és egyéb akták és jegyzőkönyvek tömege, és őt egyre nyaggatják a felolvasásokkal, és egyre faggatják, és a megállapítások és a kérdések mind az ő egykori ügybuzgó hivatali működésével, az ő Norvégiától Görögorszáig és az Alpeseiktől a távoli oroszországi területekig terjedő példátlan szervező munkájának egészével és aprólékos részleteivel függnek össze. Számlálgatják és előszámláltatják vele a különböző gyűjtőtáborokat, melyeknek leggazdaságosabb és legkorszerűbb emberirtő eszközökkel való felszerelése az ő ügykörébe tartozott, és amely táborok üzemszerűségének a teljes kihasználására ő jelölte ki és szállította a mindkét nembeli és minden korú emberanyagot menetrendszerű pontossággal és a maximálisan kihasznált térfogatú fáradhatatlan vonatszerelvényeken. Nyaggatják részletekkel, amik akkor bagatellek voltak, és amik,

természetesen, egész más színben tűnnek föl, egész más, sőt épp ellenkező jelentőséget kapnak a jeruzsálemi bírósági teremnek a távlatából, mint annak idején. Nyagगतják és faggatják kérdésekkel és megállapításokkal, amik őt igazán nem is érdeklik, inkább untatják, és mégis tűnie kell, és koncentrálnia kell magát, mert közben az ő fejről van szó, és mégse egész biztos, hogy valamiképp nem sikerül-e legalábbis haladékat nyernie.

Ezt a gyilkost így vagy úgy, mindenképpen ártalmatlanná tették. S mint ahogy az ő számára áldozatai szenvedése és pusztulása, az én számomra, megvallom, ebben a pörben a legkevésbé a gyilkos az érdekes. Nem azért, mert szörnyetegnek tartom. Meggyőződésem, hogy még csak nem is szörnyeteg. Veszedelmesebb minden szörnyetegnél, mert a megtestesült negatívum: nincs fantáziája, nincs egyénisége, nincs egyetlen saját gondolata. Kívülről és diadalmas hatalomtól kellett és lehetett csak kapnia mindent: nemcsak ambíciót, de világnézetet, öntudatot, elismerést, rangot, útírányt, mindent. S ha megkapta egyszer, akkor önműködően, feltétel nélkül használható lett. Bármire. És vakbuzgóságban mindenki vel szemben, és senkitől se felülmúlva.

Nem ez a gyilkos a probléma, hanem az áldozatai, akiknek száma hatmillió. A probléma az, hogy a megaláztatásoknak, a könnyeknek, a kínoknak, a rémületeknek, a kiontott vérnek az az észbontó kvantitása, amit ez a szám jelent — illuzórikussá tesz minden büntetést. A „mennysiség”, az elkövetett bűn méretei eleve kizárják az arányos büntetést, tehát a büntetés lehetőségét.

Épp akkor, mikor a jeruzsálemi bíróság a gyilkost „a zsidó nép s az emberiség ellen elkövetett háborús bűncselekményekért” halálra ítélte, épp akkor lett félelmesen nyilvánvaló, hogy milyen meddő a kiontott vér „kiáltása”, hogy mennyire szánalmas öncsalás az adekvát megtorlásnak, a hathatós büntetésnek vagy bosszúnak lehetőségébe vetett hit, s hogy a büntetés mint igazságtétevés, mint „a megsértett erkölcsi rend” helyreállításának eszköze ma éppúgy az emberi nyomorult tehetetlenség mágikus illúziója, mint volt az a „jóvátétel”, amit férfi vagy asszony haláláért azzal akartak kicsikarni, hogy megkövezték az öklelő állapot.

Van tehát „igazságos” büntetés tolvajok, sikkasztók, rablók és mindenféle normális gyilkosok számára, de vannak a bűnnek olyan minden emberi mértéket meghaladó méretei, melyek kétségessé teszik, hogy meg lehet-e a gyilkost büntetni, meg lehet-e igazságosan büntetni; akár a bosszúállás, akár a jóvátétel vagy az elégtétel eszközeként értékeljük a büntetést.

Ez a paradox megismerés minden emberi logikát és szükségletet megcsúfol, feje tetejére állít minden erkölcsi normát — magát a hitet bénítja meg a lehetséges, értelmes és emberileg megvalósítható igazságszolgáltatásban. És hogy ez a paradoxon mégis igaz, mégis, ellentétben az ember erkölcsi szükségleteivel és emberi logikájával, a tények logikájának a szava, az sért és lázít, mint maga a büntetlenül maradt gyilkosság. Akit épp a büntetés lehetősége iránt támadt váratlan kétség háborított fel, aki ezt a kétséget félreértette s úgy magyarázta, mintha a gyilkos iránt való valamiféle irtalom szándéka sugallta volna, és úgy nyilatkozott, hogy ezt a gyilkost „hatmilliószor kellene felakasztani, ha lehetne” — ez az ember ezzel a kitöréssel anélkül, hogy tudatában lett volna, szintén csak azt fejezte ki, hogy ennek a gyilkosnak az esetében minden lehetséges büntetés puszta öncsalás.

Nem a gyilkos a probléma, hanem az áldozatai. És mi, akik élünk. De a gyilkosnak, aki éveken keresztül, nem büntetlenül, hanem kezébe adott korlátlan hatalmi eszközökkel, ranggal és elismeréssel elhalmozva hatmil-

líó embert pusztíthatott el, ennek a gyilkosnak bármilyen büntetése is annak a hamis látszatnak tesz szolgálatot, mintha a gyilkosról, s nem az áldozatairól volna szó, azt a hamis látszatot szolgálja, mintha a gyilkossal a bűnöst tették volna ártalmatlanná. Ennek a gyilkosnak a büntetése úgy hathat, mint alibi nemcsak egy egész rendszer, hanem a véres felelőtlenek, mindazoknak a lojális „ártatlanok”-nak a számára, akik bűnrészesek voltak. Bűnrészesek épp azzal, hogy csak most tudták meg, ami iránt éveken keresztül sikerült nem kíváncsinak lenniük, sikerült nem érdeklődniük, sikerült megővniük ébrenlétüket, álmukat és tiszta lelkiismeretüket akkor, amikor történt. Sikerült nem hallaniuk, hogy a kiontott vér milyen csendes.

A *Haola Hazek* című Izraelben megjelenő hetilapban egy számomra egyébként ismeretlen Uri-Avneri nevű cikkíró állást foglal a büntetés dilemmájában. „Felakasztani, vagy nem felakasztani” című cikkében a következő vigasztalan konklúzióra jut:

„És mondom néktek, tilos őt felakasztani... És mondom néktek, tilos őt nem felakasztani.”

Ennél pontosabban és megrendítőbben senki se merte kimondani, hogy nem lehet semmit jóvátenni, nincs és nincs vigasz, és ha van okunk nem szégyellni, hogy emberek vagyunk, akkor azért van, mert szembe merünk nézni ezzel az igazsággal.

Ez az írás egyidőben jelenik meg a Hídban és a zágrábi Forumban,